

העדפת הליכה לפעילות מבצעית על פני נסיעה, וחובת צמצום חילולי שבת בתנאים מבצעיים

מבוא

- א. החיוב להימנע מחילול שבת, למ"ד 'שבת דחוייה אצל פיקוח נפש
- ב. החיוב לעשות בהיתר למ"ד שבת הותרה אצל פיקוח נפש
- ג. האם פיקוח נפש דוחה שבת או מתירה
- ד. מקורות בש"ס ופוסקים לחיוב לעשות בהיתר
- ה. האם הפעילות הצבאית במקום סכנה, נחשבת דחוייה או הותרה
- ו. האם שייך להתיר נסיעה לעמדת שמירה מדין פיקוח נפש
- ז. מסקנות בעניין החיוב לבחור דרך היתר להצלה
- ח. היבטים נוספים להתיר נסיעה בשבת

מבוא

בספר הלכה 'כסדרה' (חלק ב עמוד 38) כתבנו שחייל שמוטל עליו לשמור בעמדה מרוחקת חייב ללכת אליה רגלית, כשאין בכך חשש לפגיעה בפעילות המבצעית או חשש בטחוני וכיו"ב, על אף שפעילות זו היא לצורכי פיקוח נפש, ודעתינו להחמיר בזה גם במקום בו ההליכה ברגל כרוכה בטירחא מרובה¹ להלכה זו השלכות לא מעטות ולכן אנו רואים צורך להרחיב בה, כדי ללמוד ממנה על מקרים נוספים. דיברנו על סוגיא זו עם ת"ח רבים, יש שנטו להחמיר ויש שנטו להקל, אך למעשה לא הקילו בזה. בדברינו נכתוב את עיקר הסברות בזה, ויה"ר ולא ניכשל בדבר הלכה:

א. החיוב להימנע מחילול שבת למ"ד 'שבת דחוייה אצל פיקוח נפש'.

ביומא (ו): נחלקו, האם טומאה בציבור 'הותרה' או 'דחוייה', ומבואר שם שנפקא מינה ביחס לצורך לטרוח להביא כהנים טהורים להקרבת הקרבן. להלכה, טומאה 'דחוייה' בציבור.

והנה בתוספות (שם ד"ה 'אמר רב') מבואר, כי הדין שטומאה 'דחוייה' ולא 'הותרה' הוא מן התורה, ומפני זה הוצרכו המקריבים בטומאה לכפרת הציץ. מדבריהם משמע בפשטות, שאם היו כהנים טהורים - חייבים מן התורה לטרוח ולהביאם; וכן מבואר בגבורות אר"י (יומא שם)².

¹ וכך פסק הרב גורן בכמה מקומות בשו"ת משיב מלחמה (למשל, בחלק א עמוד רלד), וכן שמעתי לדינא מהגר"מ אליהו. וראה גם משי"כ בזה בשו"ת 'יחיצים' (חלק א עמוד 52), ובשו"ת 'קשרי מלחמה' (חלק ב סימן נב והלאה).

במאמר זה התייחסנו לשאלה זו מצידה ההלכתי בלבד, אבל מעבר לכך יש בשאלה זו צדדים נוספים להחמיר מהפן החינוכי והמערכת, וזה יבואר אי"ה במק"א.

² אמנם התוספות מציינים שאם לא טרחו להביא כהן טהור, אלא הקריב הטמא - כשר, אך אין מכאן ראיה שהחיוב לטרוח לכתחילה הוא מדרבנן, כי לאחר שנעשה כבר הקרבן בטומאה הרי זה כאילו לא ניתן להביא טהור, וכפי שכתב בישועות מלכו' (הלכות קרבן פסח פרק א

והנה הרמב"ם (הלכות ביאת המקדש פרק ד הלכה טו) כותב:
 "ומפני מה מחזירין על הטהור מבית אב אחר? - מפני שהטומאה לא
 הותרה בציבור אלא באיסורה עומדת ודחוויה היא עתה מפני הדחק,
 ואין דוחין כל דבר הנדחה אלא במקום שאי אפשר ומפני זה צריכה
 ציץ לרצות עליה".

נראה מדבריו שחיוב העשייה בטהרה הוא גם אם הטורח מרובה כל זמן שאינו בגדר אי
 אפשר, וכן מבואר ברדב"ז (שם הלכה יד) שעקרונית יש לטרוח ולהביא כהנים טהורים
 מחוץ לירושלים, ואמנם הרמב"ם כתב [ע"ש] שאין מחזרים על כהנים מחוץ לירושלים,
 אך אין זה בגלל הטורח שבדבר אלא בגלל שאם יטרחו להביא כהנים מחוץ לירושלים
 יעבור זמן הקרבן.

עוד משמע מדברי הרמב"ם שכתב: "כל דבר הנדחה", שהלכה זו של 'דחוויה' נכונה גם
 ביחס לשאר הנדחים, ולפי זה אם אמנם פיקוח נפש בשבת הוא בגדר 'דחוויה' - יש לחזר
 אחר דרך היתר בכל כוחו.

ואכן הרשב"א בתשובה (הובא בכס"מ הלכות שבת פרק ב הלכה א), משווה פיקוח נפש
 בשבת לטומאה בציבור, אולם התשבי"ץ (חלק ג סימן לו) ועוד רבים תמהו עליו, שהרי
 לעניין עבודת המקדש 'הותרה' שבת כמבואר ביומא (מו:); ואם כן מניין לרשב"א
 שפיקו"נ 'דוחה' שבת כטומאה, ולא 'מתיר' כעבודה?

אך בחידושי הרשב"א (ברכות כ). מבואר כי גם קרבנות וגם טומאת כהן לאביו דחויים הם
 ולא מותרים, ומכאן שלרשב"א כל מצווה המתנגשת במצווה אחרת נדחית מפניה ואינה
 מותרת, ומה שהקשו מיומא מו: - ראה בשו"ת 'עין יצחק' (סימן טו) שהאריך לבאר זאת
 לשיטת הרשב"א [אמנם ב'העמק שאלה' (י אות ט) כתב אחרת, שלרשב"א מילה וקרבנות
 הוו הותרה כי עיקר מצוותם בכך, ואילו פיקו"נ בשבת הוא דחוויה]

ולכאורה גם רמ"א (או"ח סימן שכח סעיף יב) סובר ששבת דחוויה אצל פיקוח נפש, ולכן
 הצריך לעשות ב'שינוי' מלאכות לצורך חולה, וביאר בשו"ע הרב שהחיוב לשנות הוא מן
 התורה כי שבת דחוויה אצל פיקו"נ, ולכן יש לטרוח ולעשות כל מה שניתן לעשות בהיתר
 במקום חולי כל עוד ניתן הדבר³; וכן מבואר גם ברמ"א (יו"ד סימן קנה סעיף ב) שיש
 לחזר ולהביא מאכלים מותרים לחולה שיש בו סכנה.

אך בערוך השולחן (או"ח סימן שכח סעיף ד) מבין אחרת וכותב:

"משמע שאם דחוויה מהדרינן אהיתרא, אבל דבר חדש הוא ולא
 מצאנו זה בפוסקים, ואדרבה הזהירו לזרז בזריזות... ונלע"ד דאפילו
 אם דחוויה היא א"צ להמתין על ההיתר, ולא דמי לטומאה, דכיוון
 דהתורה ציוותה לחלל עליו שבת, ולהאכילו כל האיסורים אם נאמר
 שימתין יבוא לידי סכנה, ונמצא דלפי"ז אין חילוק בין דחוויה
 להותרה בפיקו"נ לעניין זה".

הלכה א), שההלכה שטומאה 'דחוויה' מטילה את האיסור להקריב בטומאה (כשניתן לעשות
 זאת בטהרה) על האדם, אבל אינה פוסלת את הקרבן, כשאר קרבנות הנעשים בטומאה.
 אך בספר 'פני שלמה' (שם) כתב שהחיוב לטרוח ולעשות בטהרה הוא מדרבנן, ולא מצאתי מי
 שסובר כדבריו מלבד ה'יקרית ספר' (למבי"ט), הלכות ביאת המקדש פרק ד) שכתב כי החיוב
 הוא למצווה ולא לעכב, אך גם לדבריו יתכן שזו מצווה מן התורה.

העיר אחד הלומדים, שיתכן וחיוב הטורח מוגבל ואין צריך לטרוח טוחר גדול מדי, אך בשו"ת
 'באר יצחק' (סימן יד) כתב שאין סברה לחלק בין טורח גדול לטורח קטן בדחיית שבת
 להקרב קרבנות, ונראה שה"ה כאן.

ולא הבנתי דבריו כלל⁴, חדא, מהא דמבואר ברמ"א שאם אין בהילות חובה לטרור ולהביא לחולה אוכל כשר, ואין אומרים דאיי"צ לטרור, ועוד שחיוב העשייה בהיתר הוא מן התורה (כמשי"כ 'שו"ע הרב' סימן שכח סעיף יג), ומהיכא תיתי לבטל חיוב זה ולהתיר לעשות באיסור כאשר ניתן לעשות בהיתר⁵ (וכע"ז קשה לי במשי"כ באגרות משה' חלק ד סימן עט).

ואולי הוא סובר שהחיוב לעשות בהיתר הוא דרבנן, וכאן לא חייבוהו חכמים, אך נראה שלא כך משמעות הסוגיה.

[ובכיוון אחר יש ליישב דבריו (אעפ"י שלא משמע כך בלשונו) ע"פ משי"כ ה'כסף משנה' (הלכות חובל ומזיק פרק ג הלכה ט) שאף כאשר נראה לנו שאין חשש סכנה בשהיית הזמן, פיקוי"נ מחייב לעשות בזריזות שמא יתעכבו יותר מהראוי, ואי"כ נמצא שגדר הסכנה עצמו מחייב שלא לשהות במעשה ההצלה. לפי"ז משי"כ הרמ"א לחזר אחר אוכל מותר הוא דווקא כאשר הצורך באוכל איננו כטיפול ישיר בחולה, וצ"ע].

עוד ניתן לדחות את מה שכתבנו שחובה לעשות בהיתר, ולומר כי כמו שאסרו חכמים לעשות על ידי גוי מעשים של פיקוי"נ שמא ייטעו בפעם אחרת ויבואו חולים לידי סכנה, כך לא חייבו חכמים לטרור בדבר מחשש לתקלות, ומותר לעשות באיסור כשיש טורח לעשות בהיתר (ועיי' בדומה לכך בשו"ת ציץ אליעזר כרך ט חלק יז סימן ב).

אך גם זה אינו נראה כי חכמים אינם יכולים לעקור דבר מה"ת ב'קיום ועשה' ולהתיר לעשות בדרך איסור (וכן הקשה בשו"ת 'דברי מלכיאלי' (חלק ד סימן טו), והוכיח מכאן ששבת הותרה ולא דחוייה בפיקוי"נ⁶), ומה שאסרו על ידי גוי הוא לומר דהוי כאילו אין כאן גוי ולכן יכול ישראל לעשות מלאכה⁷ (אי"נ י"ל ע"פ משי"כ תוס' יבמות פט: ד"ה 'כיוון'). דומה לכך ראינו בקידוש החודש שהתירו חכמים לחלל שבת גם לעדים המעידים על

⁴ הערה: שמעתי ממו"ר שאע"פ שלשון הערוה"ש לא מורה כן, כוונתו להתיר רק כאשר יש עניין להקדים את הטיפול בחולה, אך אם נתינת התרופה לחולה אמורה להיות בשעה מסוימת בדווקא, ודאי אין היתר לחלל שבת באותה שעה ולהביא את התרופה, וחובה להביאה דרך היתר.

⁵ חכם אחד יישב שהקרבת קרבנות מצוותה דווקא בטהרה, ורק כשאין ברירה הותר להקריב בטומאה, ואילו פיקוח נפש ושבת הם שתי מצוות שונות ואין קיום אחת עשוי להשתנות לצורך השנייה. ונראה שזו כוונת הגרש"ז אויערבך במנחת שלמה (שם): 'נלעני"ד דלגבי פקוי"נ כיון שאמרה תורה "וחי בהם" ולא שימות בהם, לכן אף אם רק דחוייה היא ה"ז חשיב כהיתר גמור וכמו שבימות החול אין חייבין להפסיד ממון או לטרור הרבה אם אפשר לבשל עבור החולה משלו כך גם בשבת, ואף אם נאמר דלענין קרבנות דטומאה דחוייה בצבור שאם אפשר לעשות בטהרה ע"י בזבז ממון דחייבין בכך, מ"מ הכא דכתיב "וחי בהם" נראה דקיל טפי"י.

⁶ ודבריו תמוהים לעני"ד כי לר"ן שבת דחוייה אצל חולה (כמבואר בר"ן בביצה יז) ואעפ"י כן הר"ן מבאר שאין עושים על ידי גוי מחשש לתקלה לעתיד, וגם בבאר יצחק (סימן יד) כתב שחכמים תיקנו אף אם שבת דחוייה שלא לטרור ולעשות על ידי שנים.

⁷ וראה במשי"כ (פרק לב הערה פט), ומשמע שם ובשו"ע (סימן שכח סעיף יב) שאין חוששים שמא כאשר יחזור אחר דרך היתר ילמדו הרואים שאסור לחלל שבת לצורך פיקוי"נ, ורק אם מקפידים על עשייה ע"י גוי יש חשש זה, אך יש לציין שבשו"ת ציץ אליעזר (כרך ט חלק יז סימן ב אות ו) חולק על גישת הגרש"ז א בזה.

וראיתי מי שכתב שאין חפז דרך היתר מפני חשש 'מכשילן לעתיד לבוא', ולעני"ד צ"ע כי מבואר במשנה בר"ה (פרק א משנה ט) שאסרו לעידי קדוש החודש לרכוב על גבי בהמה כשיכולים ללכת ברגל אע"פ שהתירו להם איסור לקיחת מזונות שלא להכשילן לעתיד לבוא לדברי היעב"ץ. גם במג"א (או"ח סימן תקכו סעיף יג) כתב שכל שניתן לעשות דרך היתר אפילו בטורח לא שייך להתיר משום 'מכשילן לעתיד לבוא'.

כשרות העד הרואה את הלבנה (כמבואר במתני' ר"ה פרק ב משנה א) והחשיבוהו כצורך המצווה עצמה, וה"ה כאן שהחשיבוהו כצורך החולה שיחלל ישראל עבורו והוי כאילו אין גוי בפנינו לטפל בחולה.

בשו"ת 'מנחת שלמה' (חלק א סימן ז) כתב בדומה לערוה"ש שאין נפ"מ בין דחוויה להותרה בחיוב לטרוח לעשות בהיתר, ובאם האופן לעשות באיסור מזומן יותר אי"צ לעשות בהיתר, ועיי"כ תמה על משי"כ המשני"ב (סימן שכח ס"ק לה) שהחיוב לעשות בשינוי הוא גם כאשר יש שהות מעט בדבר אם אין החולי בהול. לדברינו מובנים דברי המשני"ב כי ההיתר לחלל שבת הוא רק כאשר אין אפשרות אחרת.

ב. החיוב לעשות בהיתר למ"ד שבת הותרה אצל פיקוח נפש

בגמרא ביומא נאמרו ב' לישני למ"ד 'טומאה הותרה בציבור' אם מותר לכתחילה להקריב על ידי כהנים טמאים כשיש גם טהורים בבית המקדש, ולפי זה גם בפיקוח נפש אם הותר בשבת לא יצטרכו לעשות בהיתר ללישנא אחת בגמרא, וכי"כ בערוה"ש (הני"ל) כי למ"ד הותרה אף אם יש היתר מזומן לפנינו תלוי בב' הלישני אם צריך לתת לחולה מההיתר או שמוותר לתת לו מהאיסור.

לעני"ד צ"ע בזה⁸ כי פיקוח נפש בשבת אף אם הוא 'הותרה' אינו כטומאה שהותרה בציבור שאי"צ לחזור אחר היתר, וכמבואר בגמ' ביומא שכשיש חולה 'מאכילין אותו הקל הקל תחילה', והגמ' לא הוכיחה מכאן שטומאה הותרה בציבור, וזאת בגלל שאין דמיון בין דחיית שבת בפיקו"נ ודחיית טומאה בציבור (וראה לקמן). גם בתשובת התשב"ץ (שם) כתב ששבת הותרה לפיקוח נפש וטומאה דחוויה. ממילא נראה כי כשם שאין העקרונות של 'דחוויה' ו'הותרה' שווים כך אין פרטי הדין והחיוב לעשות בהיתר שווים. לדברינו הסוברים ששבת הותרה אצל פיקו"נ לא השוו זאת לטומאה, ורק הרשב"א הסובר לדינא שבת דחוויה אצל פיקו"נ למד זאת מטומאה.

עוד נראה כי כאשר אפשר לעשות בהיתר אין זה נחשב כפיקוח נפש להתיר חילול שבת כי אין כל צורך לחלל שבת, והסכנה לא מכריחה חילול שבת.

אעפ"י כן נלע"ד כי כשיש טורח לעשות בדרך היתר אין צריך לעשות בהיתר לסוברים ששבת הותרה בפיקו"נ כי כאשר יש טורח באופן אחד נחשב הדבר לצורך אמיתי לעשות בדרך הקלה כי היא דרך ההצלה המקובלת, ומה שצריך לתת לחולה הקל הקל תחילה אם האיסורים הותרו אצל חולה הוא רק כאשר נמצאים לפנינו שני איסורים ובזה יש לעשות בהיתר (ולא כרמ"א יו"ד סימן קנה סעיף ב, כי לרמ"א פיקו"נ דוחה איסורים ואינו מתירם, ומיהו אף לרמ"א שמא י"ל שרק כאשר הטורח מועט יש לחזר אחר היתר).

ונראה להוכיח זאת ממה שלדעת השו"ע (סימן שכח סעיף יב, ועי"פ המבואר בב"י) אי"צ לעשות מלאכות לצורך חולה ב'שינוי', והיינו מפני שסוף סוף צריך לעשות את המלאכה, ועיי"כ יכול לעשותה כדרכה אעפ"י שמדאורייתא אין כאן צורך לחלל שבת כלל כי אפשר לעשות בשינוי. ממילא גם כאשר יש צורך לעשות מלאכה לחולה באופן מסוים כי טורח לעשות בדרך אחרת אי"צ לטרוח ולעשות בהיתר.

(יש מי שדחה דברינו, ואמר כי כאשר כבר צריך לעשות מלאכה אי"צ לעשותה בשינוי, אך יש לחזר כמה שיותר להימנע מהצורך בעשיית המלאכה, וכעין משי"כ הגרש"ז אויערבך בשש"כ (פרק לב הערה יט, והערה פו) כי החיוב לעשות בשינוי קטן יותר מהחיוב לעשות בדרך היתר, וכן משמע קצת מלשון שו"ע הרב (סימן שכח סעיף יג) שכתב: 'מכיוון שאין

⁸ וכעיי"ז כתב ב'תהילה לדוד' סימן שכח.

דרך להצילו אלא בעשיית מלאכה האסורה בשבת הרי נדחית השבת בשבילו, ומשמע כי כשאפשר בהיתר אין היתר כלל בדבר. אך לענין ד' כאשר טורח בדבר אין לחלק בין עשייה בשינוי לעשייה בדרך היתר כי מה שאייצ שינוי הוא מפני שהצורך הוא בפעולה עצמה ושינוי נחשב כהתחמקות מהפעולה ולא כביטולה, וכך גם עשייה בדרך שאינה מקובלת נחשבת כהתחמקות) אך שמעתי ממו"ר שאמנם יש ללמוד ממה שאייצ שינוי על כך שאין חובה לעשות בהיתר בכל מקרה, אך אין זה תלוי בטורח לעשות בהיתר כי אם יש בפנינו ב' דרכים לפעולות ההצלה חובה לבחור בדרך ההיתר גם אם יש בה טורח רב, אך אם מסיבה אמיתית יש צורך לעשות באיסור אין צריך לחפש דרך חלופית לעשות בהיתר, וגבול הדבר אינו ברור.⁹ ודע, כי הדעה המקילה ביותר בהיתר פיקוח נפש אצל החולה היא דעת מהר"ם מרוטנבורג (ברא"ש יומא ח אות יד) שמלאכות לצורך חולה הרי הם כמלאכת אוכל נפש ביו"ט שהותרו לחלוטין¹⁰. לפי"ז היות וגם ביו"ט כאשר אי"צ לבשל ויש אוכל מוכן אסור לשחוט בהמה אחרת אי"כ גם בענינו כאשר ההיתר מזומן אין לחלל שבת לשם כך.

ג. האם פיקוח נפש דוחה שבת או מתירה

נחלקו הראשונים האם שבת הותרה¹¹ או דחיה¹² אצל פיקוח נפש, ונחלקו האחרונים מה הנפקא מינה במחלוקת זו, וכמעט כל נפ"מ שנכתבה בזה, יש שדחו שאינה תלויה בשאלה האם שבת דחיה או הותרה. ממילא מה שנקרא בלשון מקצת הפוסקים 'דחיה' נקרא אצל אחרים 'הותרה' ואיפכא, ונזכיר עיקרי הדיון בזה.

א. **החיוב לעשות בשינוי** - לדעת הרמב"ם (ראה מגיד משנה הלכות שבת פרק ב הלכה יא) אין צריך לשנות כאשר עושה לצורך חולה, ויש שלמדו מכאן¹³ ששבת הותרה. יש שדחו¹⁴ שכאשר נצרכים כבר לעשות פעולה גם למ"ד דחיה אי"צ לעשות בשינוי. וכן איפכא יש שכתבו¹⁵ שאף אם שבת הותרה כאשר אפשר יש לעשות בשינוי.

⁹ מעשה באחד מבסיסי חיל האוויר שהוקפץ מכונאי יר"ש מגף טכני לתקן תקלה בכלי טייס שהיה בטייסת במרחק של כחצי שעה הליכה. לאחר שהגיע המכונאי לכלי הטייס, התברר לו כי המברג המתאים אינו ברשותו ועליו לחזור לגף הטכני להביא מברג מתאים. במקרה זה הורו לי כמה תלמידי חכמים שהחזרה הרגלית להבאת מברג נחשבת למעשה מוזר, ולכן רשאי המכונאי לנסוע ברכב להביא את המברג על אף שבהליכה הראשונה לטייסת לא היינו מקילין בזה כשאין חובה לבצע את הפעולה בזריזות.

¹⁰ בשו"ת יחיה דעת (חלק ד סימן ל) כתב כי המהר"ם הוא המקור לשיטה ששבת הותרה במקום פיקוח, אך בהעמק שאלה (חלק י סימן ט) כתב שגם למהר"ם פיקוח דוחה שבת ואינו מתירה.

¹¹ שיטת התשב"ץ (חלק ג סימן לט). יש שכתבו שגם תוס' (פסחים מו): סוברים ששבת הותרה, ולכן שייך 'הואיל' והותר לפיקוח, ויש שביארו את תוספות אחרת, ראה 'אבני נזר' (אבהע"ז סימן רלז), ושו"ת 'היכל יצחק' (או"ח סימן לג).

¹² שיטת הרשב"א בתשובה הובאה בכס"מ (הלכות שבת פרק ב הלכה א), וראה גם בשו"ת הרשב"א (חלק ג סימן ריד).

¹³ עיין 'האלף לך שלמה' (סימן רצז), ועיי' 'שו"ע הרב' (סימן שכח סעיף יג).

¹⁴ כן יש לבאר לשיטת 'כף החיים' (סימן שכח סעיף יב), ולשיטת 'העמק שאלה' שבארו שאף לשו"ע - שבת דחיה.

¹⁵ כן יש לבאר לשיטת המג"א ששבת הותרה, ואפי"ה חייב לעשות בשינוי.

ב. עשיית צרכי חולה מסוכן שאין בדחייתם סכנה - יש שכתבו¹⁶ שממה שהתיר השו"ע (סימן שכח סעיף ד) לעשות לחולה כל צרכיו משמע ששבת הותרה, ויש שכתבו¹⁷ שאף אם שבת דחוויה - חשו חז"ל שמא יבוא לידי סכנה והתירו כל צרכיו, ויש שכתבו¹⁸ שאף אם שבת הותרה לא הותר מה שאין בו סכנה לחולה.

ג. כניסה מראש למקום סכנה - יש שכתב (הגהות 'חכמת שלמה' לשו"ע יו"ד סימן רסו) שאם שבת הותרה מותר להכניס עצמו לפיקוח נפש, ויש שכתבו שאינו תלוי בזה לשני הכוונים, או שלכתחילה אין להיכנס למצב זה גם אם שבת הותרה ('מנחת שלמה' שם), או שמותר להיכנס לזה כי סוף סוף כשיעשה יהיה בהיתר, וראה מה שכתב בזה בקובץ שיעורים כתובות ג: , ובשאר אחרונים שם.

ד. החיוב לעשות בדרך היתר - יש שכתבו¹⁹ שאם שבת הותרה אי"צ לעשות בדרך היתר גם אם ההיתר מזומן לפנינו כי שבת הותרה, אך הפוסקים כתבו²⁰ שכאשר ניתן לעשות בדרך היתר אסור לחלל שבת לכך, ויש שכתבו²¹ כי מזה עצמו שצריך לעשות בהיתר משמע ששבת דחוויה ולא הותרה.

ודע, כי הרמב"ם (הלכות שבת פרק ב הלכה א) כתב: "דחוויה היא שבת אצל פיקוח נפש", ובאר הכס"מ שהיינו 'דחוויה' ולא 'הותרה', אך בתשובת הרמ"א (סימן עו) באר שהלשון לאו דווקא, ושבת הותרה אצל חולה, ורבים מהאחרונים לפלו בזה. יש להעיר כי מצינו ברמב"ם לשון 'דחוויה' גם בדבר שחיוב גמור לעשותו, והוא לגבי טומאת כהן לאביו שכתב הרמב"ם (הלכות אבל פרק ב הלכה טו): "הטומאה לקרובים דחוויה היא ולא הותרה לכל, לפיכך אסור לכהן להתטמא למת אפילו בעת שמתטמא לקרוביו". משמע כאן כי 'דחוויה' בא לומר שלא לעשות פעולות נוספות שאינם קשורות לאיסור הנדחה, אך ביחס לטומאה לקרוב עצמו הרי זה היתר גמור.

להלכה, נחלקו האחרונים²² בדעת השו"ע והרמ"א האם שבת הותרה או דחוויה, ובדעת הרמ"א יותר נראה ששבת דחוויה ממה שחייב לעשות בשינוי.

¹⁶ ראה שו"ת צמח צדק (או"ח סימן לח), ויחווה דעת (חלק ד סימן ל), וראה יביע אומר חלק ז סימן כג). [וראה באר יצחק (או"ח יד) שכתב שממה שצריך להמתין עד מוצ"ש כשאין בהילות בדבר משמע ששבת דחוויה].

ודע, כי שיטת הגר"ע יוסף בכמה מקומות שישבת הותרה, ובכלל זה הותרו גם פעולות שאינם פיקו"נ ממש, ובמנחת שלמה (שם) משמע שההיתר של פיקו"נ הוא במעשים הנצרכים בלבד ולא בעצם מצב הסכנה.

¹⁷ כן משמע בתשובת הרדב"ז (חלק ד סימן קל), וכ"כ ביתהילה לדודי, וכ"כ בדברי 'העמק שאלה' הני"ל.

¹⁸ כן נראה מהביאורו"ל (סימן שכח סעיף ד) שלא תלה זאת בדחוויה והותרה, וכ"כ לי הגאון ר"א וייס, וכ"כ דעת הגר"ש"ז אויערבך במנחת שלמה (שם).

¹⁹ כ"כ בישועות יעקב (סימן שכח סעיף ב), וכן נראה בערוה"ש (הני"ל).

²⁰ עיין לקמן.

²¹ עיין יצחק' (או"ח סימן טו). 'העמק שאלה' (י אות ט). 'יתהילה לדודי' (סימן שכח).

²² בשו"ת יחווה דעת (חלק ד סימן ל) האריך בזה, ומסקנתו ששבת הותרה לדעת השו"ע, ולדעת כף החיים (סימן שכח סעיף פה) שבת דחוויה לשו"ע.

ד. מקורות בש"ס ופוסקים לחיוב לעשות בהיתר**א. דין 'מאכילין אותו הקל הקל תחילה'**

מבואר בגמרא (יומא פג.) כי יש לתת לחולה את האיסור הקל ביותר, ומכאן למד הרשב"א שהאיסורים דחויים ולא מותרים. ובישוב שיטות הסוברים ששבת הותרה נאמרו ג' דרכים.

יש שבאר²³ כי שבת הותרה אצל חולה, ואילו שאר האיסורים נדחו אצל חולה. הטעם לחלק הוא כי לגבי חילול שבת נלמד ההיתר מהאמור ביומא (פה.) "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה", וזהו היתר גמור, ואילו בשאר איסורים ההיתר הוא מטעם 'וחי בהם' ולא שימות בהם וזה דיחוי ולא היתר. מקור חילוק זה הוא מהתשב"ץ הנ"ל אעפ"י שלא כתב כך בפירוש.

יש שדחו²⁴ תירוץ זה כי בגמ' ביומא לא משמע שיש הבדל לדינא מהו המקור לכך שפיקוי"נ דוחה את כל התורה, ועוד שגם ממילה ועבודה למדו על שפיקוי"נ דוחה שבת, ומשם יש ללמוד גם על כל איסורים, ובמילה ועבודה רבים סוברים שהם הותרו לחלוטין כי עיקר מצוותם בכך²⁵. עוד יש להעיר כי הלימוד "חלל עליו שבת אחת" ספק אם יש לו משמעות להלכה, ודנו בזה הפוסקים גם לעניין מילת בן מומרת בשבת²⁶.

ויש שבאר²⁷ את החילוק בין שבת למאכלות אסורות אחרת לחלק בין איסורי גברא לאיסורי חפצא, שאיסורי 'חפצא' דחויים ולא מותרים, ומחזרים בהם אחר היתר ואילו איסורי 'גברא' הותרו לחלוטין. לכאורה קשה מנלן לחלק בין האיסורים השונים, ונראה לבאר ע"פ מה שכתבו האחרונים²⁸ לבאר בהא דשבת בקרבנות הותרה, ואילו טומאה דחוויה אעפ"י ששניהם נלמדו (יומא מו:) מאותו מקור של "במועדו", כי כל לימוד ע"פ ענינו והסברה שבו, וסוף דבר גם הסבר זה צ"ע.

והנראה ליישב²⁹ שמה שאיסורים הותרו הוא רק כשיש צורך אמיתי לכך, וכל עוד יש איסור קל יותר אין כאן צורך לעבור על איסור חמור, אך כשיש כבר צורך לעשות מעשה אין חיוב לעשותו בשינוי וכדומה.

ולפי"ז נראה לי כי חולה ביו"כ חייב לאכול בשיעורים³⁰ אף אם יו"כ ג"כ הותר כי הצורך לאכול אינו מחייב דווקא אכילה ברצף ואין לדחות את איסור יוה"כ לכך³¹ ודע, כי החיוב לאכול הקל הקל הוא מן התורה, כ"כ ב"שאגת אריה' (סימן עט) וב"שוואל ומשיב' (חלק ד סימן מב), וכן פסק ב'מנחת שלמה' (שם), ודעת ה'יקרית ספר' (הלכות מאכלות אסורות יד) שהחיוב דרבנן, וכן נוטה בשו"ת 'דברי יציב' (או"ח רסג).

²³ 'אפיקי יס' (ב לב). 'קובץ הערות' (יבמות יח), 'עמודי אור' [אינו בידי לע"ע, וכמדומני בסימן כא].

²⁴ ראה חת"ס (או"ח סימן עט).

²⁵ ראה 'המאיר לעולם' (חלק א סימן כו).

²⁶ ראה 'לוית חן' (סימן צג), וראה צ"ץ אליעזר (חלק ח סימן טו פרק ג).

²⁷ ראה 'דברי יציב' (או"ח סימן קע), והובא ביאור זה גם ב'יחווה דעת' (הני"ל).

²⁸ ראה 'המאיר לעולם' (שם הערב 24), וראה בעמודי אור' (סימן כ) שבאר בכיוון אחר.

²⁹ וכ"כ ב'קובץ תשובות' לגריש"א (חלק ב סימן כו), וכן משמע ב'דברי מלכיאלי' (חלק ד סימן טו).

³⁰ על חיוב אכילה בשיעורים ביו"כ, ראה באריכות בשו"ת 'יחווה דעת' (חלק ד סימן לט).

³¹ וחכם אחד דחה באור זה ביחס ליו"כ כי לא גרע הצורך לאכול מהצורך לעשות בשינוי, ואם בפיקוי"נ בשבת אי"צ לעשות בשינוי ממילא לא יצטרכו לאכול בשיעורים ביו"כ.

ב. דין קציצת גרוגרות לחולה

במסכת מנחות (סד.) מבואר כי כשיש לקצוץ לחולה גרוגרות לרפואתו ויש ב' גרוגרות בב' עוקצין או ג' בעוקץ אחד קוצצים מהעוקץ האחד למעט באיסור, ומשמע שיש לעשות בהיתר גם במקום פיקו"נ.

וקשה לשיטת התשב"ץ ששבת הותרה בפיקו"נ, אמאי בעינן לתלוש דווקא מהעוקץ האחד³² הרי שבת הותרה אצל חולה, ומכאן ברור כי כשיש אפשרות לעשות בהיתר אין לעשות באיסור.

[אמנם האבני נזר (סימן קנח אות ג) כתב כי אם שבת הותרה אי"צ לעשות בהיתר והדיון בגמ' במנחות הוא בגלל שישנה גרוגרת אחת שאינה נצרכת לחולה כלל³³, אך גם לדבריו י"ל דכשיש תלוש אין לקוץ גרוגרת נוספת, וכ"נ באבנ"ז שם סימן קנז].

יש שכתב כי החיוב לצמצם באיסור הוא מדאורייתא כי אין היתר לחלל שבת כאשר אין בזה צורך לחולה, וכ"כ הר"ן בביצה (ט: ברי"ף) כי ריבוי בשיעורין דאורייתא והסוגיא שם איירי בחיוב לצמצם מדאורייתא.

אך ה'יקרן אורה' (סוף פרק ר"א דמילה) והשפת אמת (מנחות סד.) כתבו לתמוה על הר"ן וכתבו שהחיוב לצמצם מדרבנן, ובאר השפת אמת כי היות והמעשה הוא להצלת חולה אין בו איסור תורה בכל גווני (ובחיידושו לביצה יז). כתב שהרי זה כטעה בדבר מצווה שפטור מחטאת, ולכאוי אינו אותו הטעם כי בזה במזיד יתחייב ממש, וגם זה רק פטור מחטאת והאיסור אכתי דאורייתא, וצ"ע), וביקרן אורה' משמע קצת שזה דרבנן מטעם אחר, עיי"ש.

גם בשו"ת מהרש"ג (חלק ג סימן יד) כתב:

'אם יש כאן חושיב"ס, וצריך הוא לאכול תאנה אחת, ויש כאן תאנה תלושה והלך איש אחד וקצר לו תאנה אחרת מן המחובר, ונתן לו לאכול ולא נתן לו התאנה התלושה אז נהי שבוודאי עשה שלא כדין... מ"מ לא עשה איסור דאורייתא דסוף כל סוף עשה מלאכתו בשביל החולה, והתורה לא חייבה אלא באם עשה מלאכה בלא חולה שיש בו סכנה"'.³²

נמצא כי יש חיוב לעשות בדרך היתר, אך יש אומרים שחיוב זה הוא מדרבנן בלבד, ויש אומרים שהוא מדאורייתא.

ג. כיבוי נר כשאפשר להוציא

בביאור"ל (סימן רעה) כתב כי כשיש חולה הצריך לישון ויכול להוציא את הנר מהחדר ועבר וכיבהו חייב חטאת, ולמד זאת הביאור"ל מהמשנה (שבת כט:): ש"המכבה את הנר בשביל החולה שיישן פטור", ובארה הגמ' דפטור היינו מותר, ואירי בחושיב"ס, ומוכח בגמ' שבחושיב"ס אין לעולם מקרה בו הוי איסור דרבנן 'פטור' אלא אם נצרך החולה לכיבוי מותר ואם לא נצרך כי ניתן היה להוציא את הנר חייב חטאת ממש.

לעומת זאת, ב'ישועות יעקב' (סימן שכח) הוכיח מגמ' זו איפכא שמותר לכתחילה לכבות את הנר לחולה, ואי"צ להוציא את הנר מהחדר כי שבת הותרה אצל חולה. נמצא כי

³² וראה שו"ת הרמ"א (סימן עו) שהסתפק האם הגמרא הזו להלכה, אך לדינא הלכה כגמרא זו (שו"ע סימן שכח סעיף יג).

³³ ודע, כי רבים תמהו על דברי האבני נזר, ובארו שבלשון השו"ע אין אפשרות לבאר כדבריו, ובשו"ת 'ארץ צבי' (חלק ב) טרח ליישב דבריו עיי"ש.

הוכחת הביאווה"ל היא רק אכן יש חיוב לעשות בהיתר, אך זה עצמו אינו מוכח מהגמרא ואפשר לבארה אחרת. למעשה, לא ראיתי מי שפוסק להלכה כיישועות יעקב. עוד נראה לדחות ראיית הביאווה"ל ע"פ מש"כ הריטב"א (שם) וז"ל:
 "אשמעינן דבדבר של סכנה הזריז משובח ואין ממתנין לכפות כלי על הנר או להוציאה לבית אחר שבחצר".
 משמע מהריטב"א שלמעשה אין לעשות בהיתר בגלל העיכוב שבדבר, ולא בגלל שאין חיוב לעשות בהיתר, ונמצא דאין ראייה כלל מלשון המשנה.
 ואמנם הביאווה"ל לא סבר כריטב"א כי פסק ע"פ הרמב"ם (שם בפיה"מ) שכתב:
 "ותקון משנה זו כך מפני גוים מפני לסטים מפני רוח רעה פטור ואם בשביל החולה שיישן מותר. ואמר פטור במקום מותר מפני שהדין בסוף המשנה חייב ואי אפשר שיעבור מדין מותר לדין חייב. וזה החולה הוא חולה שיש בו סכנה, ובתנאי שאי אפשר להעבירו למקום אחר ולא להסתיר את האור ממנו".

בעניי נ"ל דאף לרמב"ם אין החיוב לעשות בהיתר מן התורה אלא מדרבנן, ובוה מובן שינוי הלשון ברמב"ם שכשמכבה מפני ליסטים "פטור" ואילו בשביל חולה "מותר", והיות ואיירי בליסטים שיש ממנו פיקו"נ אמאי פטור ולא מותר. ונראה ברור דבליסטים לא מצוי בהילות כ"כ, ויש לחזר יותר אחר דרך היתר, ואילו בחולה המצב בהול יותר, וע"כ הותר לכבות לכתחילה, וחילוק זה הוא רק מדרבנן, וע"כ גם בליסטים אינו חייב כשכיבה בכל גווני.

הצעתי דברי בפני מו"ר, ומאן בחילוק זה, ובאר שלשון הרמב"ם לאו בדווקא אלא לישנא דמתניתין נקט, וכפי שנרמז בגמ' (שם כ.ט.).

ד. הדלקת מדורה לחולה כשאפשר לכסותו בבגדים

כתב ה'מגיד משנה' (הלכות שבת פרק ב הלכה יד) כי מותר - לדברי הרמב"ם להדליק מדורה לחולה לחממו גם כשאפשר לחממו בבגדים:

"ואני הייתי סבור לפרש וכו' דאפי' יש בחולי סכנה אין בצנה סכנה ואפשר בבגדים, וכו' אבל אני מבטל דעתי מפני דעתו לפי שאם הוא שיש בו סכנה הא משמע דלכל צרכיו מחללין ואע"פ שאין במניעת דבר שעושין לו סכנה".

מדברי ה'מגיד משנה' משמע שמותר לחלל שבת ולהדליק מדורה לצורך חולה גם כשאפשר לחממו בדרך היתר. אך נראה לדחות ראייה זו, ולבאר כי רק בגלל שמדורה יעילה יותר הותרה הדלקתה, ואין פוגעים ביעילות הטיפול לחולה גם אם יש בו ריבוי חילול שבת, וכ"כ בדברי המגיד משנה בשו"ת 'תורת חיים' (חלק ג סימן ז), וב'שואל ומשיב' (חלק ד סימן מב).

ה. אי כיבוי דליקה בשבת

מבואר בשו"ע (או"ח סימן שלד) כי כשיש דליקה בשבת מפנים את הבית ואין מכבין אותה, וכתב המשנ"ב (ס"ק עג) כי רק כשיש זקן שאינו יכול לברוח מכבין את הדליקה. משמע שאין היתר להישאר בבית ולהחשיב זאת כסכנה לכבות את האש, ומכאן שיש להתחמק ממצב של פיקו"נ.

לקמן יבואר אי"ה שאין כאן דין כללי בסכנה, אלא רק כאשר מציאות הסכנה עצמה אינה הכרחית, והיינו שיציאה מהבית היא מעשה רגיל ומקובל, ואין מתעורר כלל צורך בכיבוי כאשר ניתן לצאת מהבית.

ו. הריגת בא במחותרת בשבת

בסנהדרין (עב:) מבואר כי בא במחותרת "אין לו דמים - בין בחול בין בשבת", ומשמע כי אי"צ לחפש טצדקי שלא לעמוד על ממונו ולהינצל ממצב הסכנה של 'אין אדם מעמיד עצמו על ממונו'.

והנה במג"א (סימן שכט ס"ק ה) כתב שאם יכול לוותר על ממונו ולא להגיע למצב של פיקו"נ אסור להרוג את האויב. משמע מכאן שאין להכניס עצמו למצב של פיקו"נ ולחלל שבת כאשר יכול להתחמק מהאיסור, וכ"כ בימנחת שלמה' (שם) כי רק כשאין אפשרות אחרת מותר להרוג 'בא במחותרת' בשבת.

יש שבארו את המג"א אחרת שבגויים הבאים על עיר לא שייך דין 'בא במחותרת' כי האויב בא בגלוי ולא במחותרת ('שבת הלוי' חלק ח סימן פו). עוד נראה כי היתר הריגת בא במחותרת ספק אם נובע מהלכות פיקוח נפש, וכמשי"כ ביאבי עזרי' (סוף הלכות גניבה) שבא במחותרת הריגתו אינה משום הסכנה אלא מדיני גניבה (הוכחתו מכך שהריגת בא במחותרת היא רשות ולא חובה, ולענ"ד יש לדחות), וגם בתשובות הגר"ח"ק (בסוף ספר 'משנת פיקו"נ') כתב שהיתר בא במחותרת אינו מצד פיקו"נ הרגיל ורק הריגת הבא במחותרת הותרה ולא חילול שבת אחר.

לסיכום:

מדברי רובא דרובא של הפוסקים עולה כי ישנו חיוב גמור לעשות בהיתר גם במקום פיקוח נפש, ורבים סוברים שחיוב זה מן התורה. הצעת דברי בפני מו"ר ואמר, כי נראה כמ"ב שהחיוב לעשות בהיתר הוא מדאורייתא, והטעם דכאשר ניתן לעשות בהיתר אין העשייה באיסור נחשבת כפעולת הצלה לחולה אלא כפעולה לצורך המציל שמונע עצמו מפעולת ההיתר ובה אין היתר לחלל שבת.

ה. האם הפעילות הצבאית במקום סכנה, נחשבת דחיה או הותרה

כאמור נחלקו הפוסקים האם במקום חולי שבת דחיה או הותרה, אך בפעילות הצבאית יש צדדים שונים לקולא ולחומרא, וכפי שיבואר.

א. חלק גדול מהפעילות בצבא היא למניעת אויב שיבוא ולא לטפל בארוע של סכנה, ובפרט בשמירה על נשק וכיו"ב, ובה יש לומר דהוי מניעת פיקוח נפש ולא פקו"נ ממש, וזה חמור יותר כפי שיבואר לקמן. אמנם בחשש סכנה לציבור מקילין יותר מפיקו"נ לחולה שהוא אדם יחיד (ויבואר אי"ה במק"א) אך פעילות למניעת סכנה שונה מזה. ראייה לדבר ממה שהבאנו לעיל את דברי הרמב"ם שכיבוי אור מחשש ליסטים חמור מכיבוי אור לצורך חולה.

ב. כתבו הישועות יעקב' (סימן שכח) וה'חלקת יואב' (סימן יד) שרק ודאי פיקו"נ הוא 'הותרה', כי למדים אותו מק"ו מעבודה או ממילה, אך ספק פיקוח נפש הוי דחיה. (וקצת משמע כן בתשב"ץ (הנ"ל) שכתב:

"וכיון דלענין עבודה אסיק תלמודא דהותרה שבת ה"ה לענין פקוח נפש דהא יליף ר"ע דפקוח נפש דוחה שבת וכו' עבודה דוחה את השבת ק"ו לפקוח נפש שדוחה את השבת. ואפי' למאי דפרכינן התם וכו', ואשכחן ודאי ספק מנ"ל מ"מ היכא דאיכא ודאי פקוח נפש מבטלין עבודה שהיא דוחה שבת א"כ פקוח נפש חמיר טפי מעבודה ואי לענין עבודה אמרינן דהותרה כ"ש לענין פקוח נפש. וזהו אפילו לפום האי פירכא וכ"ש דלמאי דאסיקנא דטפי חמיר פקוח נפש

מעבודה דאפילו בספק מחללין שבת משא"כ בעבודה הדבר פשוט מקי"ו שכמו ששבת הותרה לענין עבודה כ"ש שהותרה לענין פקוח נפש".

ונלענ"ד כי אין משם הוכחה להחמיר בספק פיקו"י, כי יתכן ולמסקנה גם הלימוד של 'וחי בהם' דומה ללימוד מעבודה דהוי הותרה ולא דחוייה.

'ספק פיקו"י' הוא לא רק כאשר הסכנה מסופקת, אלא אף כאשר אין ודאות שדרך הטיפול בסכנה תועיל, וכמוכח בגמרא ביומא (הני"ל) דהיוצא ליהרג ובא אחד להעיד לטובתו הוי רק ספק הצלה כי לא ודאי שעדותו תתקבל.

לפי"ז, בפעילות מבצעית, אע"פ שהסכנה היא ודאית, והאויב חפץ לכלותינו בכל עת, מ"מ הפעילות עצמה אינה ודאי מונעת סכנה בכל פעולה ופעולה, והרי היא 'ספק פיקו"י'. לפיכך, אף אם נאמר ששבת הותרה בפיקו"י, בפע"מ הוי ס"ס לחומרא לומר שהרי היא דחוייה.

ג. יש שכתבו³⁴ שאם ניתן היה מראש להיערך למניעת הסכנה הוי רק דחוייה ולא הותרה לכר"ע.

ד. היתר 'עד רדתה'.

יש שכתבו³⁵ כי הפעילות המבצעית נחשבת להיתר בגלל דין 'עד רדתה', ואי"ה נאריך בזה במק"א, אך משמע ברשב"א (ברכות כ. הו"ד לעיל) וכן מפורש בבאור הגר"א (יו"ד סימן רסו) שאף קרבנות הם דחוייה, וכ"ש שדין 'עד רדתה' אינו נחשב להותרה.

עוד נראה כי גם אם הקרבת קרבנות בשבת זהו 'הותרה' מ"מ היתר מלחמה מדין 'עד רדתה' חמור יותר כי אינו חיוב קבוע בכל שבת ושבת, וכע"ז כתב בספר 'המאיר לעולם' (חלק א סימן כה) שרק דבר שעיקר מצוותו בשבת אמרינן ביה הותרה ולא דבר שבמקרה אירע בשבת, וכך מוכח גם בהעמק שאלה (שם) שהבאנו לעיל שרק בדבר שעיקר מצוותו כוללת שבת אמרינן ביה 'הותרה', וזה לא שייך בעד רדתה.

[אחרי כתבי זאת מצאתי בקובץ המאמרים 'וחי בהם' שהאריך הגר"א שפירא בגדרי 'עד רדתה', ונקט שהיתר 'מלחמה' אינו מבטל את החיוב לעשות בהיתר אע"פ שמתיר יותר מהיתר פיקוח נפש, עש"ב]

ו. האם שייך להתיר נסיעה לעמדת שמירה מדין 'פיקוח נפש'

בארנו לעיל שמסתבר שלמ"ד שבת הותרה אצל פיקו"י יש פחות חיוב לטרוח לעשות בהיתר ואילו למ"ד דחוייה יש לטרוח יותר, ובארנו שיש הסוברים שכלל לא צריך לטרוח לעשות בהיתר לכר"ע. יש להוסיף כי אף לרמ"א שחובה לעשות בשינוי יתכן ובמקום טורח לא החמיר לפסוק כשיטה המחייבת טירחא, (וראה כע"ז במשנ"ב סימן תסו ס"ק ב). וממילא אם לדעת השו"ע מותר לנסוע לעמדות בגלל הטורח בהליכה רגלית גם לדברי הרמ"א יש מקום להקל בזה,

אך שמענו מכמה ת"ח כי הליכה לעמדת שמירה (וכ"ש ביקורת ציוד בבונקרים) נחשבת רק למכשיר להצלה ואסור לנסוע לעמדה כאשר אפשר ללכת ברגל. ונראה כי גם לדעת ערוה"ש (לעיל) פעולה שבמהותה צריכה להתחיל בזמן מסוים (כמו שמירה) אין להתיר לגביה עשייה באיסור כאשר ניתן להגיע לאותה תוצאה באותו הזמן בהיתר.

³⁴ ראה 'דברי יציב' סימן קע.

³⁵ שו"ת 'משיב מלחמה' סימן ב.

ולכאורה יש להקשות מהמבואר ב'מגיד משנה' (הלכות שבת פרק ב הלכה יא) כי כשמביאים תרופה לחולה אין צריך לקחתה בשינוי ורק בשמן ליולדת החמירו לעשות בשינוי, ומשמע כי כל דבר שנועד לצורך החולה הרי הוא בכלל היתר פיקוח נפש, ואין רואים אותו כמכשיר בלבד, וא"כ תמוה מהו החילוק בין לקיחת 'התרופה' לבין לקיחת החייל לעמדה.

ונראה ליישב ב'ב' אופנים. או לומר שהחיוב לעשות בדרך היתר שונה מהחיוב לעשות בשינוי כי כאשר נדרש לעשות פעולה רשאי לעשותה כדרכה, אך כשהפעולה עצמה אינה נדרשת יש לעשותה בהיתר. אך לעני"ד אין לבאר כך כי כתבנו לעיל שלעני"ד טורח מרובה בפעולה לא גרע מעשייה בשינוי (וכ"ש לפי משי"כ במשנ"ב (סימן תסא ס"ק ב) שאם טורח לעשות בשינוי אי"צ לעשות בשינוי³⁶).

ונראה לבאר כי הליכה לעמדה אינה כצורך סכנה אלא רק למניעת סכנה במה שהחייל לא יגיע לעמדה, ולזה לא הותר שום איסור אלא כאשר אין אפשרות אחרת, ואל תתמה מנלן לחלק בכך כי כל ההיתר של 'וחי בהם' לעומת איסורים גבולותיו תלויים בסברה וכאן מסתבר שלא היתירו.

ונראה להביא לסברה זו ג' ראיות:

א. בירושלמי (עירובין פרק י הלכה ב) מבואר כי תינוק שסכנה להשאירו בשדה מוליכים אותו כמה בני אדם ברשות הרבים ואין לטלטלו להדיא לרשות היחיד כי 'אפשר לעשות דרך היתר'. משמע כי מה שיש סכנה אם יישאר כאן אינו נחשב לפיקו"י כל עוד הסכנה רק תיווצר ולא קיימת כעת.

ב. בבית יוסף (או"ח סימן רסו) כתב כי ההולך בשיירה וסכנה לו להישאר בדרך רשאי ללכת עימם חוץ לתחום, אך לא היתירו לרכוב על גבי בהמה כי אין בזה צורך, ואין אומרים שמצב הסכנה מתיר לרכוב על גבי בהמה.

ג. במשנה (ר"ה פרק א משנה ט) מבואר שמי שראה את החודש מצווה ללכת ברגלו לירושלים ולהעיד עליו, ואין מתירים לו לרכוב על גבי בהמה כל עוד יכול ללכת ברגליו אעפ"י שקידוש החודש דוחה שבת, ומשמע שצריך לעשות בהיתר. וכן כתב הרמב"ן, הו"ד בב"י (סימן תקכו סעיף ז), שאפילו שבות לא היתירו לקידוש החודש וכדומה אלא כשאין אפשרות אחרת.

אעפ"י כן יש לדון בכל מקרה האם שמירה היא 'מניעת סכנה' או בגדר 'הצלה' מסכנה כי בהצלה ממש אין חיוב לטרוח לעשות בהיתר.

הצעת דברי בפני מו"ר, וחלק על גדר החילוק שבארנו. לדבריו, החילוק בין הולכת תינוק משדה לבין הולכת שמן לחולה אינו בזה שתינוק נחשב לסכנה עתידית, אלא הגדר הוא שלעולם יש לעשות בדרך היתר אא"כ יש צורך אמיתי לעשות את הפעולה האסורה שממנה ניתן לברוח רק ע"י תחבולה, ולכן בהולכת שמן לחולה אי"צ לקחת בשינוי, אך כאשר ב' דרכים עומדות בפנינו (כתינוק ברה"ר) חובה עלינו לעשות בהיתר.

כלומר: כשיש פיקוח נפש מותר להציל באיסור לכתחילה, אך להגיע לפיקוח נפש נחשב לעולם לדיעבד, וע"כ כשיש דרך להימנע ממנו אסור מדאורייתא לחלל שבת. הטורח לעשות בהיתר אינו הקובע האם באמת יש בפנינו פיקו"י המצריך לחלל שבת אלא רק

³⁶ וראה ב'מנחת שלמה' שתמה על מה שכתב המשנ"ב שאם אין בהילות חייב לעשות בשינוי אף כשמתעכב בדבר, ותמה במנח"ש שלא מצינו חיוב להתעכב במקום סכנה, ולא הבנתי קושיותיו כי סו"ס אין סכנה אם יתעכב ויעשה בשינוי.

ההכרח המציאותי לעשות בדרך אחת נחשב לפיקוח נפש גם אם ע"י תחבולה אפשר להימנע ממנה.

יתכן ובימקרה' ולא ב'עצם' בכל מקרה שהסכנה היא רק בעתיד הוי כעומדות בפנינו ב' דרכים שחובה לעשות בהיתר, אך אין זה גדר חדש בלימוד של 'וחי בהם' אלא רק כיסימן' לכך שאין בזה צורך אמיתי לחלל שבת. ממילא גם כשיש סכנה בפנינו אם אין צורך אמיתי לחלל שבת בהולכת השמן יהיה אסור להוליכו באיסור.

ז. מסקנות בעניין החיוב לבחור דרך היתר להצלה

בארנו שכאשר מזומן היתר במקום פיקו"נ אין לעשות מלאכה באיסור, ונחלקו הפוסקים האם חיוב זה מדאורייתא (שיטת הביאווה"ל סימן רעח) או דרבנן (פשטות דברי השפת אמת והמהרש"ג).

כאשר טורח גדול לעשות בהיתר נראה לתלות זאת בשאלה האם שבת דחווה או הותרה אצל פיקו"נ, אעפ"י שבארנו כי יש הסוברים שאף אם שבת דחווה אי"צ לטרוח, ויש הסוברים שאף אם 'הותרה' כשיש אפשרות אחרת יש לעשות בהיתר.

למעשה, יש לפסוק בדי"כ בפיקו"נ ששבת 'דחווה'. בדעת הרמ"א יותר מסתבר לבאר כן (אעפ"י שיש חולקים בזה), ובדעת השו"ע יש מחלוקת באחרונים בזה, ונראה כי בספק פיקו"נ יש להחמיר גם לדעת השו"ע, וזו המציאות הרגילה בצבא.

פעילות שנועדה למנוע סכנה ודאי יש לעשותה בדרך היתר ואין לעשותה באיסור גם במקום טורח, וע"כ יש להגיע לעמדות שמירה בהליכה רגלית בלבד.

ח. היבטים נוספים להתייר נסיעה בשבת

לעיתים, יש טעמים נוספים לדון להתייר, נסיעה לעמדות בשבת.

ראשית, הקפדה על הליכה רגלית עלולה לגרום לרפיון בפעילות הצבאית, ובפרט בבסיסים גדולים, וזה ודאי סיבה להחשיב את הפעילות באיסור כפעילות יעילה יותר, ואז ודאי היא מותרת כי החיוב לעשות בהיתר הוא רק כשאין חשש לפגיעה בהצלה עצמה.

וקצת יש לתלות דין זה במחלוקת המגיד משנה' והיכס"מ' (הלכות חמץ ומצה פרק ג הלכה ט). מחלוקתם, בהולך להציל מגויים בערב פסח אחר חצות ולא ביטל חמצו, ויש לו שהות להספיק לחזור ולשרוף חמצו ללא עיכוב בהצלה. לדעת המגיד משנה חוזר ושרוף חמצו כי חיוב השריפה מדאורייתא, ואילו לדעת הכס"מ כל שהולך להציל חוששים שמא יתעכב ויבוא לידי תקלה אעפ"י שאין הסכנה נראית מצויה, וז"ל הכס"מ:

"ולי נראה דמשום חומר סכנת נפשות וכו' אפילו שיש שהות לא היו

מצריכין אותו חכמים לחזור ולבער שמא יטרד בביעורו ויתבטל

מהצלת נפשות".

וכע"ז כתב 'המאירי' (פסחים מט.): "אין משהין על הנפשות".

להלכה כתבו המג"א (סימן תמד ס"ק יב) והגר"ז כמגיד משנה, וז"ל המג"א:

"משמע דבשעה ו' יחזור, דל"מ בטול. ונ"ל דוקא כשברי לו שיכול

להציל אח"כ, אבל מספיקא לא יחזור, דספק נפשות דוחה אפילו

שבת החמורה".

וב'חק יעקב' הקשה על המג"א דאפילו כשאין חשש לתקלה כתב הכס"מ שלא יחזור,

ומדוע פסק כמגיד משנה, והפמ"ג יישב שכאשר ודאי לחלוטין שלא יבוא לתקלה יחזור

ויבער. אעפ"י כן פסק המשנ"ב דלא כמג"א, והחשיב זאת בכל גווני לפיקו"נ.

מדברי הכס"מ והמשנ"ב משמע שחוששים לתקלה גם כאשר נראה לנו כי אין סכנה בעשייה בהיתר, והי"ה בהליכת שומרים לעמדות יש לחוש לתקלה אם ישלחו אותם ברגל. יש לחלק בין המקרים מחד, ומאידך, באופן מערכתי יש לחוש לתקלה שתגרם על ידי הליכה כרגל.

לפיכך נראה לתת גדר בדבר כי כאשר הצבא מקפיד **מבצעית** בימות השבוע להסיע את השומרים לעמדות, ואינם הולכים ברגל לעולם נחשב הדבר כצורך אמיתי להסיעם ואין צריך ללכת ברגל בשבת, אך כאשר מקובל לעתים ללכת ברגל אין היתר לנסוע ברכב. הדבר חופף במקצת למקרים בהם יש חשש שהחיילים יתעייפו ולא יתפקדו כראוי במשימתם וכדומה, ששם נתיר לנסוע לעמדה ולא נחייב ללכת ברגל.

עוד יש לבחון כאן היתר אחר, ע"פ מש"כ ב'מנחת שלמה' (שם) שכאשר נזדמן לאדם פיקוח נפש שאינו מוטל עליו ישירות לא הטריחוהו לעשות בהיתר אף כשאפשר לו לעשות בהיתר, ורשאי לחלל שבת ולעשות באיסור. הוכחתו מהרמ"א (יו"ד סימן שעד סעיף א) שכהן המוצא מת מצוה אינו חייב לשכור אחרים שיטמאו לכהן, ויכול להיטמא בעצמו, דהיות והטילה עליו תורה מצוה זו אינו צריך לחפש טצדקי לעשות בהיתר. לעומת זאת, כהן הנצרך לקבור את אביו אינו רשאי להיטמא לו [בחסרון איבר] וחייב לשכור אחרים שיטמאו לאביו כי אין זה נחשב למת מצוה.

כך גם בחילול שבת אין צריך לעשות בהיתר כאשר אין פעולת ההצלה מוטלת עליו ורק מי שמוטל עליו לטפל בחולה חייב לחפש דרך היתר³⁷.

לפי זה יש להסתפק האם בהליכה לעמדות שמירה נחשב הדבר למצוה המוטלת על החייל עצמו שעליו לעשותה בהיתר או כהיתר הצלה לצורך אחרים שאין בו חיוב טירחא. שאלנו כמה ת"ח, יש שנטו להתיר ויש שנטו לאסור.

למעשה, נראה שאין לסמוך על סברה זו להקל כי הגרשז"א עצמו (מילואים לשש"כ פרק מא הערה סה) כתב שאסור להתקשר לרופא כאשר יכול להזמינו ברגל כי אין השיחה מצרכי ההצלה, וגם מי שרק נזדמן למקום אסור לו להתקשר כאשר יכול ללכת ברגל.

עוד יש מקום לדון להתיר ולומר שאם יחכה החייל עד לשעת השמירה עצמה ויצטרך משום כך לנסוע ברכב אינו מחלל שבת באותה שעה והרי הוא רק כמכניס עצמו לפיקוח נפש ב'שוא"ת' שאיסורו קל משאר אונסין, ולכן יוכל להישאר במקומו ולנסוע בשעת השמירה.

³⁷ והאריך שם לבאר דלא תלי היתר זה בדחוייה או הותרה. בעניי נ"ל שטומאת כהן שונה מפיקו"נ בשבת כיוון שבטומאה יש מצוה ממש להיטמא למת, ומטמאין אותו ע"כ, ולשיטת הרמב"ם (הלכות אבל פרק ב הלכה ז) טומאת בעל לאשתו היא מדין מת מצוה, ואפי"ה מטמאין אותו בע"כ גם כשיש אחרים שיטמאו לה, ועל כרחך שטומאת כוהן היא מצוה לעשות דווקא בטומאה וע"כ אי"צ לטרוח ולהתחמק מכך, אך בפיקו"נ בארנו שיש חובה לעשות בהיתר, ומנלן שכשאין ההצלה מוטלת עליו אינו חייב לעשות בהיתר. הצעתי דברי בפני מו"ר ר"מ שטרנברג, ויישב את דברי המנחת שלמה. לדבריו, ההיתר להיטמא למת גם כשאפשר להביא אחרים דומה להיתר לחלל שבת לפיקו"נ, כי רק בגלל שאין חיוב לשכור אחר נחשב המת בפני הכהן המוצא למת מצוה, ואפי"ה אי"צ לשכור. אך נראה כי חייל בשמירה דומה לבן ביחס לאביו שאין לו היתר להיטמא, ואינו כאחר שנקלע ורואה מת מצוה בפניו, וממילא אין להתיר לחייל לנסוע לעמדה ע"פ המנחת שלמה.

למעשה, נראה שקשה להתיר מטעם זה ע"פ מה שבארנו באריכות במילואים להלכה כסדרה (חלק ב עמוד 169) שישנו חיוב להתכונן למניעת חילול שבת מערב שבת, וכ"ש בשבת עצמה.

נמצא לדינא כי יש לבדוק בכל מקרה לגופו את היכולת ללכת רגלית לעמדה, וכשאינן בזה בעיה מבצעית לא בטווח הקרוב ולא בטווח הרחוק חובה ללכת ברגל, וכן הורו למעשה ת"ח רבים עימם נועצנו בשאלה זו³⁸.

³⁸ מו"ר הגדיר זאת קצת אחרת. לדבריו, ההיתר לנסוע בשבת הוא זה שא"צ לעשות בהיתר כאשר נקלע בפניו מצב אמיתי של פיקו"ני. לכן, אם יש לחייל צורך אמיתי להישאר במקומו בטרם הגיע זמן השמירה, ואח"כ יאלץ לנסוע לעמדה אין בזה איסור כי זהו מצב אמיתי של פיקו"ני. לפיכך, ייתכן וחייל אינו צריך לבטל את ארוחתו וכד' ללכת ברגל לעמדה, וכשיגיע אילוץ לנסוע יוכל לנסוע, אך בסתמא חובה עליו ללכת רגלית לעמדה גם במקום טורח. סברתו בזה נובעת משיטתו הכללית בעניין 'מכניס עצמו לפיקוח נפש', שהבאנו במאמר הנ"ל וכמדומני שרוה"פ לא חילקו בכיוון זה בין מילה באישתפוך חמימי לבין הפלגה בספינה.